

ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ ФУНКЦІЙ МІЖ СУДОМ ПРИСЯЖНИХ І ПРОФЕСІЙНИМИ СУДДЯМИ

В статті на підставі теоретичних і практичних аспектів діяльності суду присяжних та професійних судів досліджено особливості розподілу їх функціональних повноважень. Вивчена судова практика функціонування суду присяжних у розгляді кримінальних справ та проблемні питання правового їх регулювання. На підставі правового аналізу, з метою реформування судової системи, акцентовано на необхідності вдосконалення діяльності суду присяжних та професійних суддів. Доведено, що тенденція до розширення функцій суду присяжних та професійних суддів у судочинстві України відображає потребу національних ділових кіл у реалізації суверенітету народу у здійсненні реформування органів судової влади, яка повинна проявлятися у підвищенні законності та справедливості прийнятого судом рішення.

Ключові слова: суд присяжних, професійний суд, правосуддя, судовий розгляд, судоустрій, судова реформа, принцип змагальності, суд, суддя.

В статье на основании теоретических и практических аспектов деятельности суда присяжных и профессиональных судов исследованы особенности распределения их функциональных полномочий. Изучена судебная практика функционирования суда присяжных в рассмотрении уголовных дел и проблемные вопросы правового их регулирования. На основании правового анализа, с целью реформирования судебной системы, акцентировано на необходимости совершенствования деятельности суда присяжных и профессиональных судей. Доказано, что тенденция к расширению функций суда присяжных и профессиональных судей в судопроизводстве Украины отражает потребность национальных деловых кругов в реализации суверенитета народа в реформировании органов судебной власти, которая должна проявляться в повышении законности и справедливости принятого судом решения.

Ключевые слова: суд присяжных, профессиональный суд, правосудие, судебное разбирательство, судоустройство, судебная реформа, принцип состязательности, суд, судья.

The article is based on theoretical and practical aspects of the professional jury and the courts, the singularities of the distribution of functions. Studied jurisprudence functioning of the jury in criminal cases and problems of legal regulation. Based on the legal analysis, in order to reform the judicial system emphasis on the need to improve the activity of the jury and judges. It is proved that the tendency to expand the functions of the jury and professional judges in the judicial system of Ukraine reflects the need for national business community in the implementation of the sovereignty of the people in the reform of the judiciary, which should manifest itself in increasing the legitimacy and justice adopted by the court.

Key words: jury, professional judgment, justice, trial, judicial system, judicial reform, the principle of competition, court, judge.

Постановка проблеми. Видатний французький мислитель Ш.Л. Монтеск'є стверджено довів, що для людства немає нічого важливішого, ніж правосуддя [1, с. 19]. Зважаючи на цей аргумент, слід зазначити, що правосуддю в нашій державі приділяється велика увага і найбільш значущим перетворенням у цій сфері стала судова реформа, яка обумовлена корінними змінами в суспільній свідомості, пов'язаних із реформуванням основних сфер нашого життя. Більша частина проблем міститься і в форматі доцільності проведення даної реформи, пошуку оптимальних напрямів апробації попередніх уроків судово-правових перетворень, серед яких не останнє місце займають питання розподілу функцій між судом присяжних і професійними суддями.

Аналізуючи історичний шлях виникнення та становлення суду присяжних як комплексного інституту судової системи України, слід констатувати, що він визначив багато проблем українського правосуддя, виявив величезну прірву між системою кримінального судочинства і життєвими реаліями. У той же час суд присяжних є засобом побудови цивілізованих відносин між суспільством і владою, забезпечуючи їхню взаємну допомогу і контроль у процесі вирішення спільних завдань в сфері судочинства.

Аналіз наукових публікацій, на які спирається автор. Наукові дослідження інституту присяжних здійснюються в працях як дореволюційних науковців (Л. Володимирова, С. Гогеля, Г. Джаншиєва, І. Закревського, А. Кенігсона, В. Палаузова, С. Познишева, І. Фойницького та інших), так і сучасних (С. Боботова, Р. Дорогіна, В. Кульчицької, В. Маляренко, І. Порутенко, І. Русанової, А. Тарасова, В. Тернавської, В. Тертишника, Г. Чангулі та інших).

Реалізація закладеного в інститут суду присяжних потенціалу та його функціональний розподіл від професійних суддів вимагає чіткого налагодження його механізму, зокрема, вироблення чітких наукових пропозицій та рекомендацій з метою удосконалення їхньої діяльності.

Метою цієї статті є науково-теоретичне дослідження особливостей розподілу функцій між судом присяжних і професійними суддями, а також аналіз їх діяльності. Для досягнення мети дослідження було поставлено наступні завдання: дослідження особливостей розвитку та становлення інституту суду присяжних на території України, розкрити проблему доцільності існування інституту суду присяжних в державі, проаналізувати відповідні законодавчі новели щодо удосконалення механізму розмежування та поєднання функцій між судом присяжних і професійними суддями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повноцінний захист прав людини в будь-якій правовій державі нерозривно пов'язаний з існуванням змагального судочинства, однією з ознак якого є інститут народного представництва. Інститут присяжних необхідний для справедливого та безстороннього розгляду і вирішення відповідно до закону та з дотриманням правил судочинства найбільш складних та суспільно небезпечних категорій кримінальних справ, уникнення трагічних судових помилок, виправити які часом буває неможливо.

З нашої точки зору, цінність суду за участю присяжних засідателів як правового інституту полягає в наступному:

- внесення у національне судочинство народовладдя і тим самим здійснення громадського контролю за кримінальним судочинством;
- морального впливу на суспільство, в тому числі і на правоохоронну та судову системи;
- непостійність (одна і та ж особа не може брати участь у судових засіданнях в якості присяжного засідателя протягом року більше одного разу. На наш погляд, це є профілактикою такого явища, як професійна деформація);
- не пов'язаність з державними інститутами влади, яка повинна полягати у забезпеченні суду за участю присяжних засідателів незалежності при винесенні вердикту (прийнятті рішення).

Розкриваючи сутність розподілу функцій між судом присяжних і професійними суддями в Україні, слід відзначити, що деякі автори зараховують суд за участю присяжних засідателів до органів державної влади. Так, Г.С. Комарова зазначає таке: «Суд присяжних являє собою орган державної влади, тому що входить в державний апарат, володіє компетенцією, функціями та організацією державного органу» [2].

З даною точкою зору ми не можемо погодитися тільки з той причини, що, зважаючи на те, що суд присяжних, який тимчасово при розгляді кримінальних справ виконує свій громадський обов'язок, здійснюючи функції правосуддя, і при цьому, як це лічить особам, які не займають посади в державному органі влади, не наділені державними владними повноваженнями давати вказівки підлеглим особам і по ряду інших особливостей, не може входити до складу державного апарату.

Таким чином, ми вважаємо, що залучення громадян до співпраці із правосуддям є основною рисою, яка властива демократичній державі як форма реалізації суверенітету народу у здійсненні реформування органів судової влади, яка повинна проявлятися у підвищенні законності та справедливості прийнятого судом рішення.

Як вказує Л. М. Карнозова, основна відмінна риса суду присяжних полягає в тому, що рішення відносно винуватості або невинуватості підсудного приймається самостійно колегією непрофесійних суддів. Це ядро процесуальної конструкції, навколо якого розгортаються усі інші особливості – процесуальні, організаційні, психологічні.

Друга конститутивна особливість суду присяжних полягає в тому, що суд присяжних – це «сукупна модель правосуддя за участю як народного, так і професійного елемента, роль кожного із яких конститує суд присяжних як ціле» [3, с. 28]. Про ці ж особливості вказаного інституту судової влади говорить і російський дослідник А. П. Фоков [4, с. 2].

На думку В. М. Лебедева, розкриваючи особливості розподілу функцій між судом присяжних і професійними суддями вказує, що «громадяни самостійно у відсутності судді вирішують питання, пов'язані із встановленням фактів, а професійні судді на основі встановлених фактів вирішують питання права; які закони мають використовуватися у даному випадку і які правові наслідки повинні застосуватися у зв'язку із цим» [5, с. 174]. Вважаємо дану думку базовою по відношенню до досліджуваного питання.

А. М. Ларін, відповідаючи на питання, що таке суд присяжних в сучасному розумінні, відмічає: «Головна їх особливість – вирішальна безпосередня участь населення у здійсненні правосуддя. Центральне питання кримінальної справи – чи винен підсудний у злочині? – вирішується в цьому суді не постійним (штатним) суддею-професіоналом, суддею-чиновником, а місцевими громадянами, випадково вибраними з останнього списку виборців в органи влади або учасників референдуму, включеними до складу суду, що розглядає цю справу. Постійний суддя, суддя-професіонал керує судовою процедурою і вирішує правові питання: про кваліфікацію злочину, покарання винуватця злочину і відшкодування заподіяної шкоди. Відповідно результати судового розгляду виражаються у двох документах. Один з них – вердикт, тобто відповіді присяжних на питання, чи скоєний злочин і чи вчинив його підсудний. Другий документ – вирок, в якому постійний суддя або колегія суддів вирішує питання, віднесені до їх відання: про юридичну кваліфікацію дій і міру покарання підсудного, про відшкодування збитку потерпілому» [6, с. 29]. Як бачимо дослідник досить ґрунтовно здійснив поділ за функціональною ознакою суд присяжних від професійних суддів.

На підтвердження вищесказаного А.А. Тарасов вказує, що «Під час аналізу комплексу правовідносин, супроводжуваних діяльністю суду присяжних, була виявлена його унікальна особливість: правосуддя здійснюється двома незалежними один від одного органами судової влади, це призводить до того, що володарючі суб'єкти у внутрішніх правовідносинах міняються місцями залежно від етапу руху справи і вирішуваної в даний момент приватної процесуальної задачі. Суд присяжних – єдина процесуальна форма, усередині якої органічно доповнюючи один одного і взаємно компенсуючи недоліки, поєднуються одноосібний початок в діяльності головуючого судді і колегіальний початок в діяльності лави присяжних» [7, с. 283].

Ряд російських вчених також вважають, що процесуальні особливості в суді присяжних продиктовані ширшим проникненням принципу змагальності в судове слідство [8, с. 8]. Вони звертають увагу на психологічні особливості та поведінку присяжних, яка здатна викликати у них необґрунтоване упередження як проти підсудного, так і проти жертви злочину і тим самим ймовірність прийняття обвинувального чи виправдального вердикту без належних на те підстав.

У Концепції вдосконалення судочинства для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів вказані наступні особливості суду присяжних: «Функції присяжних мають бути відокремлені від функцій професійного судді. Присяжні вирішують у своєму вердикті лише питання юридичного факту, а професійний суддя на основі вердикту присяжних і норм кримінального права постановляє вирок» [9].

Таким чином із аналізу наукових підходів до визначення функціональних відмінностей між присяжними та професійними суддями можемо виокремити наступні особливості суду присяжних, які характеризуються:

- ❑ ширшою колегіальністю у порівнянні із діяльністю професійних суддів;
- ❑ абсолютна незалежність;
- ❑ мінімізація ризику зловживань і судових помилок в процесі судового розгляду;
- ❑ залучення в атмосферу юстиції життєвого здорового глузду і народної правосвідомості;
- ❑ стимулювання принципу змагального процесу;
- ❑ здатність випробовувати правоту закону стосовно конкретного випадку.

Вважаємо, що з метою більш детального нормативного регламентування розподілу функцій між присяжними та професійними суддями, Конституційний суд України повинен дати роз'яснення, що не можуть ставитися окремо або у складі інших питань, які вимагають від присяжних засідателів юридичної кваліфікації статусу підсудного (про його судимість), а також інші питання, що вимагають власне юридичної оцінки при винесенні присяжними засідателями свого вердикту. Така модель суду присяжних, що називається класичною, діє у США та Великобританії.

При цьому також передбачається, що присяжні засідателі після закінчення дебатів сторін віддаляються до нарадчої кімнати спільно із суддями для виголошення вироку. Подібна норма діє в Казахстані (ст. 568 КПК Республіки Казахстан [10]. До того ж, відповідно до ст. 569 КПК Республіки Казахстан «головуючий керує нарадою суддів і присяжних, послідовно ставить на обговорення питання, що підлягають вирішенню, проводить голосування за відповідями і веде підрахунок голосів. У нарадчій кімнаті присяжні засідателі мають право отримувати від головуючого роз'яснення неточностей, що виникли у них у зв'язку із поставленими питаннями. Голосування за основними питаннями проводиться письмово. Судді і присяжні засідателі не мають права утриматися при голосуванні. Голоси суддів і присяжних засідателів рівні. У випадку якщо питання про провину підсудного вирішене позитивно, то судді вирішують питання про те, чи являється діяння злочином і яким саме кримінальним законом воно передбачене (стаття, частина, пункт), а також роз'яснюють присяжним засідателям, які заходи покарання передбачені за ці діяння» [10]. Після вирішення суддями питання про кваліфікацію діяння судом за участю присяжних засідателів без перерви вирішуються інші питання вироку (п. 5, 14 ст. 371 КПК РК – чи є обставини, пом'якшувальні або обтяжливий відповідальність і покарання; чи повинен суд позбавити підсудного почесного, військового, спеціального або іншого звання, класного чину дипломатичного рангу, кваліфікаційного класу, державних нагород), рішення щодо яких приймається шляхом відкритого голосування більшістю тих, що голосують (ч. 11 ст. 569 КПК РК) [Кримінально-процесуальний кодекс Казахстану]. Вважаємо таку практику прийнятною й в українських реаліях, що допоможе більш чітко підійти до питання функціонального розмежування між присяжними та професійними суддями.

Суд присяжних як такий, на нашу думку, можливий тільки за умови збереження його сутності: судді від народу в окремій колегії приймають самостійне рішення щодо винуватості чи не винуватості підсудного.

Виходячи із проаналізованої практики слід відмітити, що присяжні повинні відповісти на три основні питання: 1) чи доведено, що відповідне діяння мало місце; 2) чи доведено, що це діяння вчинив підсудний; 3) чи винен підсудний в його здійсненні. Далі можлива постановка приватних питань про обставини, що впливають на міру винності підсудного, звільняють його від відповідальності; у разі визнання підсудного винним перед присяжними ставиться питання про те, чи заслуговує він пом'якшувальності. Питання формулюються окремо щодо кожного діяння, яке вчинив підсудний, окремо відносно кожного підсудного (у випадку якщо їх декілька).

Цікавою також видається позиція В. Г. Петропавловського про неправомірність постановки перед присяжними питання про винність підсудного, з посиланням на те, що «питання винності для присяжних – питання не права, а совісті, і вони за власним розумінням, не зважаючи на факти і закон, можуть ухвалити виправдувальний вирок», тому перед присяжними, замість питання про винність, ставиться питання про

покарання, чи заслуговує його підсудний, «а якщо заслуговує, то зі здоровим глуздом та совістю їм надається змога обрати на яке саме» [11, с. 36].

Не оспороюючи позиції В. Г. Петропавловського про те, що «питання винності для присяжних – питання не права, а совісті», вважаємо, що перед присяжними засідателями його ставити необхідно. Якщо присяжні відповідають на питання про доведеність події злочину і здійснення його підсудним, вони повинні відповісти і на питання про доведеність провини підсудного, бо це і є в кримінально-правовому змісті виною. Проте дана думка є виключно теоретичною і потребує додаткового наукового осмислення.

Необхідно відмітити, що в національному законодавстві чітко не закріплено, що право на заяву клопотання про розгляд справи судом за участю присяжних засідателів обвинувачені мають незалежно від визнання або невизнання провини у скоєному.

У сучасному англійському, американському процесі діє інше правило: якщо обвинувачений визнає себе винним, то справа не підлягає слуханню за участю присяжних засідателів. Присяжні звільняються від винесення вердикту відносно особи, яка визнає свою провину у скоєнні злочину. Справа розглядається за участю присяжних засідателів, якщо підсудний не визнає себе винним у відношенні навіть хоча б частини звинувачення. Наприклад, у США громадянин має право на суд присяжних, якщо він звинувачується у тяжкому злочині, що тягне покарання не менше одного року позбавлення волі, і якщо він свою провину заперечує.

Таким чином, до особливостей національного суду присяжних слід віднести те, що визнання обвинуваченим своєї провини не позбавляє його права на розгляд справи за участю присяжних засідателів.

Питання про те, як визнання провини впливає на дослідження присяжними засідателями, обставин справи і чи треба зобов'язувати присяжних виносити вердикт, ставити їх перед альтернативою – винен або не винен, якщо підсудний сам визнає провину, безумовно, уявляє науковий інтерес.

Таким чином, основні аргументи прибічників теорії розмежування компетенції між професійним суддею і присяжними засідателями, на нашу думку, зводяться до наступного:

1) присяжних запитують не про те, чи вчинив підсудний певне діяння, а чи винен підсудний в тому, що вчинив його; не сам факт, а внутрішня сторона і особа, що виразилася у підсудному підлягають судженню присяжних;

2) у багатьох випадках поділ на факт і право просто неможливе: немало таких злочинів, де міркувати про факт не можна, не міркуючи про право, або де, навпаки, не можна визнати винність без можливості вільно вникнути у фактичну сторону справи;

3) діяльність суду при виголошенні вироку уявляє собою структурно-логічну схему, яка повинна включати такі основні аспекти: перший полягає у встановленні одних голих фактів; другий – у підведенні усіх фактів під передбачене законом абстрактне поняття злочину, з чого утворюється одне ціле – винність особи в певному злочині; третій аспект – це призначення відповідного покарання.

Присяжні беруть участь не лише у першому, але і в другому визначеному нами аспекті судової діяльності, оскільки якби вони брали участь тільки в констатації голих фактів, то постановка питань неминуче повинна була б являти нескінченну подрібненість, проте перед ними ставиться лише одне комплексне питання, в якому зібрані усі факти, що відповідають поняттю злочину. Найменування присяжних суддями, якби вони були обмежені участю в першому аспекті судової діяльності, було б незрозумілим.

Серед сучасних дослідників суду присяжних прибічником теорії «винності і покарання» є Л. М. Карнозова, яка вважає розподіл питань, що вирішуються присяжними і професійними суддями, на питання факту і права некоректними та обґрунтовує свою позицію тим, що факти, які встановлюються присяжними засідателями відносяться не просто до фактів реального життя, а до юридично значимих уявлень про досліджені події і робить висновок, що в суді присяжних йде мова не про розділення факту і права, а про розділення сфер, де потрібні спеціальні юридичні знання і навпаки [3, с. 25].

Підтримує у своїх міркуваннях Л. М. Карнозову і Г. Н. Борзенков, який зазначає, що: «Вимога чіткого відмежування питань факту від питань права практично нездійсненна. Візьмемо основну тріаду питань, що підлягають з'ясуванню колегії присяжних засідателів: 1) чи доведено, що відповідне діяння мало місце; 2) чи доведено, що це діяння вчинив підсудний; 3) чи винен підсудний у здійсненні цього діяння. Кожне з поставлених питань є одночасно і питанням факту, і питанням права. Що таке «відповідне діяння», як не конкретний злочин, передбачений законом? І як вирішити, чи «мало воно місце» і чи вчинив його підсудний, якщо не шляхом зіставлення скоєного із ознаками конкретного складу злочину»? Дуже оригінальний розподіл функцій між присяжними з і професійним суддею у рамках теорії «винності і покарання» запропонував А. А. Леві. На його думку, «для того, щоб встановити винність особи, тобто визначити, чи охоплюються його дії нормою конкретної статті Кримінального кодексу, потрібно мати відповідну юридичну підготовку» [12, с. 36]. З цього приводу, слід зазначити, що кваліфікація скоєного нерідко навіть у досвідчених юристів викликає труднощі. І не рідко буває, що у суді присяжних право вирішувати надається людям, які некомпетентні у правових питаннях, керуються лише своїми емоціями і знаходяться під сильною дією громадської думки, яка далеко не завжди являється об'єктивною. В той же час вирішення найважливішого для підсудного питання про міру покарання, надається професійному судді – людині, яка повсякденно стикається з кримінальними ситуаціями і далеко не завжди глибоко замислюється над подальшою долею людини, що стоїть перед ним. Не можна не взяти до уваги і те, що судді можуть значною мірою робити спроби підкupu, домагаючись мінімального покарання.

Висновки. Таким чином, суд присяжних необхідно розглядати як один з інститутів громадянського суспільства, що дозволяє реалізувати закріплене в Конституції України право громадян на участь у здійсненні правосуддя як одного з проявів їх права на участь в управлінні справами держави. І як свідчить практика, класичне пояснення необхідності інституту присяжних повинне полягати у захисті громадянина від свавілля державних органів та право на суд рівними собі. При цьому, присяжні насамперед повинні керуватися совістю та своїм баченням реалій суспільного життя, а не жорсткими рамками норм права.

Таким чином, *основна відмінність суду присяжних (розподіл повноважень між професійним суддею і присяжними засідателями), що історично склалася, обумовлена особливою організацією і компетенцією не фахової колегії суддів, принципами її взаємодії із професійним суддею, тобто сутнісними ознаками суду за участю присяжних засідателів, до яких відноситься:*

1) розмежування компетенції між професійним суддею і колегією присяжних засідателів, яке призводить до розділення усієї сукупності обставин, що підлягають доведенню в судовому розгляді на дві групи;

2) незалежність у здійсненні суддівських функцій колегії присяжних засідателів, максимальна реалізація змагальних начал;

3) формування колегії присяжних засідателів із осіб, що не мають професійних знань норм матеріального і процесуального права та досвіду суддівської діяльності;

4) незнання присяжними засідателями матеріалів справи до судового слідства і винесення ними вердикту тільки на підставі відомостей та доказів, отриманих під час судового слідства;

5) особливий порядок дослідження за участю присяжних засідателів деяких доказів, здатних вплинути на їх об'єктивність і неупередженість, викликати упередження відносно підсудного.

Список використаних джерел

1. Монтескьє Шарль Луї. *О духе законов* / А.В. Матеишук (сост., пер. и коммент.). – М.: Мысль, 1999. – 672 с.
2. Суд с участием присяжных заседателей // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mosruslugi.ru/articles/1055/>.
3. Карнозова, Л.М. *Возрожденный суд присяжных. Замысел и проблемы становления* / Л.М. Карнозова. – М.: NOTA BENE, 2000. – 95 с.
4. Фоков, А.П. *Организационные и процессуальные проблемы деятельности суда присяжных в России* / А.П. Фоков // *Рос. судья*. – 2006. – № 1. – 2 с..
5. Лебедев, В.М. *Судебная власть в современной России: проблемы становления и развития* / В.М. Лебедев. – СПб.: Санкт-Петербург. гос. ун-т, 2001: Изд-во «Лань», 2001.- 193 с.
6. Ларин А. М. *Из истории суда присяжных в России* / А.М. Ларин. – М., 1995.- 138 с.
7. Тарасов А.А. *Единоличное и коллегиальное в уголовном процессе: правовые и социально-психологические проблемы* / А.А. Тарасов. – Самара: Изд-во Самарск. ун-та, 2001. – 296 с.
8. Алексеева Л.Б. *Защитник в суде присяжных* // Л.Б. Алексеева, Н.В. Григорьева и др. – М., 1997, – 184 с.
9. *Про вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Концепція.* – Указ Президента від 10 травня 2006 року N 361/2006 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006/print1366113810469854>
10. *Кримінально-процесуальний кодекс Казахстану* // Электронный ресурс. – Режим доступа: http://online.prg.kz/doc/lawyer/?uid=7252AFEC-P3PC-46E6-8B36-Л4502549PББВ&lanfuafe=zu8&aoc_ia=1008442&pafe=32
11. Петропавловский, В.К. *Основные вопросы присяжным требуют уточнения* / В.К. Петропавловский // *Рос. юстиция*. – 2006. – № 2. – С. 34-38.
12. Борзенков Г.Н. *Суд присяжных и уголовный закон* // *Вестник МГУ. Серия «Право»*. – 1994. – № 4. – С. 34-39 с. 36